

Hozzászólás a földrajztudomány helyzetéről készült jelentéshez

PROBÁLD FERENC¹

A hazai földrajztudománynak a jelentés lapjain felvázolt helyzetképe bizonyára sokakat késztet töprengésre és vélemény-nyilvánításra; a hozzászóló már csak azért is kötelességének érzi rövidre szabni és néhány súlyponti kérdés köré csoportosítani mondandóját. Az utóbbi évtized pozitív fejleményei közül – amelyeket a jelentés tárgyal – az alábbiakat vélem fontosnak kiemelni:

a) A nemzetközi kutatási prioritások pontos észlelése – úgy, amint azok a jelentésben kristálytisztán megfogalmazódtak.

b) A geográfia látókörének tágulása, a szűk honi határokon túltekintő kutatások fokozatos – ámbár még korántsem kielégítő mértékű – térnyerése, a tudományterület nemzetközi kapcsolatrendszerének gyors bővülése.

c) Az akadémiai és egyetemi kutatóműhelyek közötti válaszfalak leomlása, a kutatóintézetek legkiválóbb geográfusainak önkéntes áldozatkészségéből és hivatásszeretetből vállalt – sajnos azonban intézményesen és anyagilag mindmáig el nem ismert – aktív bekapcsolódása a felsőoktatásba.

d) Az egyetemeken 1993-ban megkezdett geográfus szakképzés, amely lényegesen bővíteni fogja a szakma utánpótlási bázisát, és Magyarországon újak számító tevékenységi területeket nyit meg a földrajz művelői előtt.

Az MTA elnökének parlamenti beszámolójához készült jelentés – műfajából adódóan a valós eredmények bemutatására helyezi a hangsúlyt, és viszonylag kevesebb figyelmet fordít a tudományterületek aggasztó gondjaira, részben a múltban gyökerező, részben új keletű problémáira. Az alábbiakban e negatívumok közül sorakoztatom fel a véleményem szerint legfontosabbakat:

1. A földrajznak az *iskolai oktatásban* elfoglalt – eddig európai viszonylatban átlagosnak mondható – pozíciói tovább gyengültek. Az 1995-ben elfogadott Nemzeti Alaptanterv (NAT) „Földünk-környezetünk” c. műveltségi tömbjének tartalmát várhatóan a földrajz tantárgyával fogják azonosítani, ez a leszűkítő értelmezés pedig a 7.–10. osztályokra és az elképzelhető legkisebb óraszámra korlátozhatja a geográfia tanítását. (Sovány vigasz, hogy ha a NAT koncepciója egyáltalán megvalósul – ami iránt több okból is kétségeim vannak –, akkor a földrajznak valamennyi szakközépiskola és szakmunkásképző intézet tantervében is helyet kellene kapnia.) A NAT a gimnáziumok felső két osztályának képzési programjához semmiféle támpontot nem ad; mindent el kellene tehát követni azért, hogy a globális problémák (világgazdasági és integrációs kérdések, környezetvédelem stb.) kizárólag ezen a szinten megvalósítható szintézise a földrajztanárok kezében maradjon, és bekerüljön a helyi (iskolai) tantervekbe.

A földrajztanítás ügye *látszólag* ugyan távol esik a földrajztudomány helyzetétől, a kettőt azonban – amint azt a világ különböző országaiból származó sok pozitív és negatív példa tanúsítja – többféle visszacsatolási mechanizmus kapcsolja össze egymással. A földrajznak a közoktatásban elfoglalt helye, színvonala nemcsak a tudományterület utánpótlási bázisának minőségét, valamint a tanárképzés iránti igényt határozza meg, hanem a szakma külső megítélésének, tekintélyének („imázsának”) alakítása szempontjából is kardinális jelentőségű tényező volt és marad.

2. A földrajztanítás romló helyzete szorosan kapcsolódik a földrajztanárképzésnek a jelentésben is érintett problémaköréhez. A jelentés szerint Magyarországon 2000 földrajztanári állás hely van. Ez a szám

¹ ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest

azonban téves: azon a hipotézisen alapul, hogy valamennyi földrajztanár teljes munkaidejében kizárólag ezt az egy tárgyat oktatja. Mivel azonban tanáraink általában két- vagy háromszakosak, és a kötelező tantárgyak oktatásán kívül egyéb feladatokat (szakkörök vezetése, fakultatív órák tartása, osztályfőnöki munka stb.) is ellátnak, a reális földrajztanári létszám 6000–7000-re becsülhető. Ez azonban keveset változtat azon a tényen, hogy felsőoktatási intézményeink kényszerűségeiből vállalt, ám végső soron felelőtlen, távlatilag a szakma tekintélyét romboló túlképzést folytatnak, amely a tömeges tanári munkanélküliség árnyékát vetíti előre. A főlős hallgatói létszám nemcsak a minőségi képzés rovására megy, hanem súlyos terheket ró az oktatókra, és így szűkíti a tudományos kutatásra fordítható, amúgy sem bőséges szellemi potenciált. Ráadásul az egyetemi és főiskolai tanárképzés intézményeinek párhuzamos fenntartása – különösen a mai szűkös pénzügyi feltételek közepette – az anyagi és szellemi erőforrások olyan szétforgácsolódását, pazarlását jelenti, amely logikus érvekkel aligha támasztható alá.

3. A földrajz közművelődési funkcióinak betöltéséről a jelentés is kritikus véleményt mond; én azonban itt egyenesen *katasztrofálisnak* minősíteném a helyzetet. A geográfia eredményei a magyar tudományos és kulturális közéletben vajmi kevés visszhangot keltenek, és gyanítom, hogy földrajzi folyóirataink, szakkönyveink idézettsége a hazai rokottonománnyok fórumain – s még inkább külföldön – méltatlanul alacsony. Felsőoktatási tankönyveink sem más tudományágak művelőiehez, sem az aktív földrajztanárokhoz, sem a szélesebb olvasóközönséghez nem jutnak el.

A tudományos ismeretterjesztésben jelentéktelenné sorvadt a geográfusok szerepe, ami nem magyarázható pusztán a szakma művelőinek csekély létszámával. A földrajzi ismeretek iránti valóban széleskörű érdeklődést könyvkiadásunk egyes színvonalú külföldi művek jobbára silány fordításával elégti ki; hazai szerzők ilyen típusú könyvek alkotására, a kiadók pedig megjelentetésére alag-alig vállalkoznak. Bár geográfusaink utazási lehetőségei örvedetesen bővültek, tapasztalataik a legtrikább esetben csapódnak le szélesebb olvasóközönségnek szánt írásokban. Úgy tűnik, BALÁZS Dénes halála pótolhatatlan úrt hagyott maga után útirajz- és útikönyv-irodalomunkban. Jogos a kérdés: ugyan kikhez is szólnak hát műveikben a magyar geográfusok?

A helyzet súlyosságát akkor érzékelhetjük igazán, ha a honi geográfia teljesítményét a történettudományával mérjük össze. Semmi okunk feltételezni, hogy a társadalom széles rétegeit sokkal jobban érdekelné a múlt, mint a jelen világa. Ennek ellenére könyvesboltjainkban a hazai történettudomány képviselőinek a legkülönbözőbb korú és képzettségű olvasókhoz szóló temérdek művével találkozunk, sőt a fontosabb külföldi történelmi feldolgozó monográfiák szerzői közül sem szorultak ki a magyar történészek; ezzel szemben a földrajzot jóformán csak a látványos, ám kevésbé népszerű import-kiadványok szerény választéka képviseli.

4. Az akadémiai intézetek *kutatói létszáma* az elmúlt évtizedben drasztikusan csökkent, az egyetemek és főiskolák tanárainak mind kevesebb ideje és energiája jut tudományos munkára, ráadásul a kutatások irányát a finanszírozási kényszer szabja meg, ami a szellemi potenciál szétforgácsolódásához vezet. A témák száma „a kutatók számára viszonyítva sok” – olvassuk a jelentésben. Helyesebb lenne azonban így fogalmazni: a geográfia művelőinek száma *a társadalom igényekhez képest igen csekély*, és a megfogyatkozott kutatógárda a korábbinál is kevésbé képes lefedni tudományterületünk teljes spektrumát. „A hazai regionális kutatási programok interdiszciplináris jellegűek, de azokban a földrajz fontos, integráló szerepet játszik” – írja a jelentés, ám ez a megállapítás kissé szépít a valós helyzeten.

Régi és fájó adósságok terhelik a geográfiát az átfogó szintézisek, a korszerű tájféldrajzi monográfiák megalkotása, Magyarország földrajzának modern szemléletű, különböző mélységű, a nagy világnyelveken is terjeszthető, az országról alkotott képet formálni képes művek megírása terén. Még a hazánkhoz hasonló kis államokban sem nélkülözhető a multidiszciplináris térségkutatási (pl. közép-európai, orientalisztikai, afrikánisztikai, sinológiai, amerikanisztikai) programok; csakhogy felkészült geográfusok híján a honi földrajztudomány csaknem teljesen kívül rekedt ezeken. A világgazdaságra való nyitottságunk, a globális problémák növekvő súlya szükségessé tenné a földrajzi információs rendszerek makroléptékű alkalmazását, a nagy térségeket átfogó ország- vagy régiószintű adatbankok kiépítését; kérdés, vajon tud-e ebben érdemi szerepet vállalni a honi geográfia? Lesz-e – mint volt a korántsem dűsgazdag 30-as években – a tanárokat friss információkkal ellátó földrajzi zsebkönyvünk és a Földgömbhöz hasonló, magas színvonalú ismeretterjesztő folyóiratunk?

A hiányokat, adósságokat még hosszan lehetne sorolni; félő azonban, hogy ez valamiféle mazochizmus vagy legalábbis pesszimizmus látszatát keltené. Holott épp ellenkezőleg: az én szememben minden felismert hiány megszüntetése új feladatként, minden régi adósság törlesztése szakmai kihívásként értelmezendő. A negatívumok előjelét az egyetemünkről néhány év múlva kikerülő népes geográfus gárda rövid idő alatt ellenkezőjére változtathatja. Bízom benne, hogy kellő találékonysággal és ifjonti lelkesedéssel mindehhez a

pénzügyi forrásokat és a szervezeti feltételeket is sikerül majd megtalálniuk vagy megteremteniük. A következő száz esztendőekben azonban valamiképp még át kell mentenünk a geográfia megmaradt értékeit, és a mainál hatékonyabb marketing-munkával kell előkészítenünk az új nemzedék színrelépését.

BELUSZKY Pál a (társadalom)földrajzról írott 1989. évi „magánjelentése” szerint a korábbi évtizedekben a geográfia nem egyszer a hatalom udvari tanácsosának szerepét játszotta. Tudományterületünk státusa azóta sokat romlott: ma inkább egy elszegényedő ország lerobbant akadémiai sikátoraiban tétován bolyongó koldushoz lehetne hasonlítani. Ám ha ez a koldus leveti szakadt gúnyját, és az ifjú geográfusok hadának segítségével visszahódítja évtizedek során eltékozolt gazdag szellemi örökségét, a messzi horizontig nyújtózó tágas birodalmát, akkor – reméljük – királyfiként láthatjuk majd viszont...